

БЪЛГАРСКАТА ГРАМАТИКА ПРЕЗ СИТОТО НА КНИЖОВНИЯ ЕЗИК И ЕВРОПЕЙСКИЯТ ЕЗИКОВ СЪЮЗ (SAE)

ЛИЛИЯ ИЛИЕВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“

lilia.ilieva@gmail.com

Резюме: Обсъждат се адекватността и евристичните възможности за изучаване на българската граматика чрез три езикови хипотези: 1) за Балканския езиков съюз; 2) за Евразийския езиков съюз; 3) за Европейския езиков съюз. Изводът е, че теориите на езиковите съюзи са възникнали във връзка с определени културни нагласи и политически възгледи и не са чисто езикови. Принадлежността/непринадлежността на даден език към определен съюз е градуална – винаги има характеристики, които отличават един език от хипотетичния модел на „типичен“ представител на езиковия съюз, и те варират в различни диалекти и дори – в различни описания на езика. Следователно принадлежността на даден език към някой езиков съюз не може да се смята за негова основна характеристика, каквато е например генетичната принадлежност на езика.

Ключови думи: български език, Балкански езиков съюз, Евразийски езиков съюз, Европейски езиков съюз, адекватност на лингвистичните хипотези

BULGARIAN GRAMMAR THROUGH THE FILTER OF STANDARD LANGUAGE AND THE EUROPEAN LINGUISTIC UNION (SAE)

LILIYA ILIEVA

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”

lilia.ilieva@gmail.com

Abstract: The adequacy and heuristic possibilities of studying Bulgarian grammar through three linguistic hypotheses are discussed: 1. the hypothesis of the Balkan Sprachbund, 2. the hypothesis of the Eurasian Sprachbund, 3. the hypothesis of the European Sprachbund. It is concluded that the theories of linguistic Sprachbunds have arisen in connection with certain cultural attitudes and political views and are not purely linguistic. The belonging/non-belonging of a language to a particular Sprachbund is gradual – there are always features that distinguish one language from the hypothetical model of a “typical” Sprachbund representative and they vary in different language

variations and even in different descriptions of the language. Therefore, belonging of a language to some Sprachbund cannot be considered to be its essential characteristic, such as genetic affiliation of the language.

Keywords: Bulgarian language, Balkan Sprachbund, Eurasian Sprachbund, European Sprachbund, adequacy of linguistic hypotheses

Тук ще бъде направен опит да се покажат някои предпоставки за възникването на хипотези за езикови съюзи, да се представят евристични възможности на три от тях: 1) хипотеза за Балканския езиков съюз; 2) хипотеза за Евразийския езиков съюз; 3) хипотеза за Европейския езиков съюз. И трите хипотези засягат българския език, но всяка има различни евристични възможности. Същевременно всяка от тези хипотези има като свой контекст езиково състояние, което е следствие от съществуването на империя или (при някои автори) от условията на географската среда. Това са фактори извън езика.

1. Балкански езиков съюз

1.1. Н. С. Трубецкой

Изследванията върху т.нар. Балкански езиков съюз са многобройни и актуални. У нас те са обобщени в станалия вече класически труд на П. Асенова (Асенова/Asenova 1989). В лингвистиката е общоизвестно, че терминът „езиков съюз“ (рус. *языковой союз*, нем. *Sprachbund*) е въведен от Николай С. Трубецкой¹; напоследък стана достъпна и статията му, в която за първи път е формулирана тази концепция – „Вавилонската кула и смесването на езиците“, отпечатана първоначално в руския емигрантски печат в Берлин. Значително по-малко е известен фактът, че тази концепция за първи път вписва проблемите на езика в по-обща концепция на Трубецкой за различните видове култури. Предходник на статията е брошурата „Европа и човечество“, издадена за първи път в София през 1920 г., изключителна библиографска рядкост²; преиздадена през 1995 г. (Трубецкой/Trubetskoi 1920/1995). Така че вижданията на Трубецкой и по-специално – неговата широко известна теория за Балканския езиков съюз – в известна степен са „страничен продукт“ на заниманията му с „евразийския“ проблем и търсенията на спецификите на противостоящия му „романо-германски“ свят.

Интелектуалното ядро на „Российско-болгарское книгоиздательство“, където излизат и трудове на Трубецкой, са П. Н. Савицки, Н. С. Трубецкой, П. П. Сувчински – известни като теоретици на евразийството. Н. С. Трубецкой направо формулира своите виждания за европейската култура като свързана с определена общност, но не и общочовешка. В лингвистичната терминология, която използва, авторът я дефинира като „романо-германски“ свят: „При оценката на европейския космополитизъм винаги трябва да се помни, че думите „човечество“, „общочовешка цивилизация“ и прочее са крайно неточни изрази и зад тях се крият много определени етно-

графски понятия. Европейската култура не е култура на човечеството“ (Трубецкой/Trubetskoi 1920/1995: 58–59). По-нататък авторът изразява убеждението си, че европейският „космополитизъм“ всъщност е „общоромано-германски шовинизъм“.

Въпрос, който е поставил Трубецкой, е възможно ли е цял народ да придобие чужда култура. След като разглежда схемата на подобно заемане, авторът стига до извода, че пълното приобщаване на цял един народ към културата, създадена от друг народ, е невъзможно (Трубецкой/Trubetskoi 1920/1995: 87). Като видове „смесване“ на култури е посочил елинизацията и романизацията. Смесване на културите в неговото виждане е възможно и без това, което той нарича „антропологично смесване“. Но приобщаване към чужда култура е възможно само при антропологично смесване. Примери, които дава: манджурите – към културата на Китай, хиксите – към египетската култура, варягите и тюрко-българите – към славянската (Трубецкой/Trubetskoi 1920/1995: 89), а също и приобщаването на прусите, полабите, в перспектива – и на лужичаните – към немската култура. Трети въпрос, който разглежда, е свързан с европеизацията, т.е., в неговото виждане – приобщаването към германо-романската култура. Изводът, който Трубецкой полага усилия да обоснове, е, че европеизацията е зло и води до неминуема гибел на народа, който е решил да се европеизира (Трубецкой/Trubetskoi 1920/1995: 97).

Понятието, което въвежда в увода към друга своя работа, „К проблеме русского самопознания“ (Трубецкой/Trubetskoi 1927/1995), е *личност* – личността е както частночовешка, така и многочовешка („симфонична“). Многочовешката личност е тясно свързана с територия. Евразийското движение (чийто теоретик е Трубецкой) разглежда именно „тази многонародна личност, която в съвкупност с нейното физическо обкръжение (територия) евразийците наричат „Евразия“ (стр. 109).

Но евразийските народи (както сочи авторът в друг свой труд от 1927 г., „Общоевразийският национализъм“), са от различни семейства – руснаците по езиков признак са славяни; татари, чуваша, черемиси и т.н. са от т. нар. (в терминологията на Трубецкой) турански народи; татари, башкири, сарти и т.н. по религиозен признак се причисляват към мюсюлманите и т.н. Това са едностранни връзки с други народи, само по един ред признаци, и затова не са способни да създадат от тези народи никаква реална и жива многонародна нация – личност (Трубецкой/Trubetskoi 1927a/1995: 425). Това, което свързва евразийските народи, е общността на техните исторически съдби. Евразия е географско, историческо и икономическо цяло.

Известно е обаче, че в Европа има езици, които не могат да се отнесат нито към „романо-германското“ единство, нито към „евразийското“. Затова Трубецкой (не без влияние от страна на писаното много преди това от Й. Копитар, за което ще стане дума по-нататък), се обръща към албанския език. Трубецкой тук е изказал друго мнение – албанският според него е полуроманизиран, започнал е да заменя своите оригинални черти с латин-

ски, значителна част от речника му, но и граматическият му строй силно напомнят романския. В същото време той пази много голям брой елементи, които не могат да се обяснят посредством латинския (Трубецкой/Trubetskoï 1920/1995: 45).

Следователно наблюдаваното от Й. Копитар румънско, албанско и българско сходство, което Трубецкой е познавал от трудовете на виенския славист, и за Трубецкой е следствие от определен вид романизация, както е и при Копитар: романизация, осъществена при албанския език. Условие за нейното възникване е някогашната Римска империя.

1.2. Йерней Копитар

Българският език е привличал вниманието още с първите обсъждания на проблема за диалектната принадлежност на Кирило-Методиевия език. Мнението, че св. Кирил и св. Методий са използвали стар диалект на българския език, съществува в немската наука още през XVIII в., макар че този факт съвсем не е добре известен! Йохан Леонхард Фриш например пише през 1734 г., позовавайки се на сведения на Бохуслав Балбинус, автор от XVII век³: „Най-накрая се добавил третият диалект на славянския език, а именно българският, който отначало дошъл в Моравия с някакво преселение на българи; на този езически народ след това Евангелието било проповядвано от Методий, гръцки епископ, наричан от моравите Страхота, през 894 г., и от архиепископа Кирил, наричан от чехите Крха. Този Кирил дошъл през 898 г. в Прага и установил християнската религия в Бохемия. Авторите, които са ни оставили нещо за делата на Бохемия, единодушно казват, че чехите са приели Евангелието от моравците, които те наричат българи поради народността и гърци поради религиозния обряд; в религиозните дела те дълго запазили българския славянски диалект и кирилицата, която русите имат до днес“ (Frisch 1734: 3)⁴.

Известно е, че на теорията за българския произход на Кирило-Методиевия език пръв се противопоставя виенският славист Йерней (Бартоломей) Копитар, словенец по произход, който прави опит да аргументира т.нар. панонска теория, която предполага словенски диалекти (каринтски и панонски, тъй като терминът „словенски език“ по това време все още не е в употреба) като основа на първия славянски писмен език. Своята панонска теория Копитар за първи път обявява подробно в рецензията си за Й. Добровски през 1822.

В този контекст интересът на Копитар към българския език се изразява, от една страна, в съдействието, което оказва на Вук Караджич за съставянето на неговия „Додатък“ (1822 г.), а в особено разгърнат вид – в неговата ценна студия от 1829 г., в която съпоставя данни от албанския, българския и „влашкия“ език (Frisch 1734: 5).

Българският език е представен с извадка от „Додатък“ на Вук Караджич – с притчата за блудния син, приведена първо на сръбски език (Kopitar 1828: 95–96) и на български (Kopitar 1828: 96–97), както е и у Кара-

джич. Албанският език също е представен с текста на тази притча. „Влашкият“ е представен с текстове на дако-молдовски (от Библията, издадена на този език в Петербург, 1819, на кирилица) (Kopitar 1828: 97–99), а също и чрез македоно-влашки.

Много любопитни са сведенията, които Копитар дава за текстовете, от които черпи знанията си за българския език и които са му предоставени от Вук Караджич. Той упоменава същите книги, които упоменава и Караджич, но с посочването, че те се намират в собствената му колекция. Това са двете издания на Йоаким Кърчовски (Hadschi-Joachim Daskal) „Повест ради страшнаго и втораго пришествия Христова“ (1814) и „Различна поучителна наставления“ (1819), и двете – издадени в Буда. За тези материали Копитар твърди, че всички са събрани от Вук от двама български търговци от района на Разлог в южната част на Хемус, които са родени във Виена, за да се види народният език в долната част на Дунав. Тук Копитар дава информация, че търговците са родени във Виена, но нищо не споменава за ръкописа, който и сега се намира в неговата колекция в Люблияна (COD. COP. 31 в Народната и университетска библиотека) (срв. Илиева/Иlieva 2018).

Две други книги, които упоменава Копитар, са Библейските разкази на Й. Хюбнер, преведени от немски на руски и от руски на български от Анастасий Стоянович от Котел или Казан (също южно от Хемус, според Копитар), отпечатана в Буда през 1825, в 2 тома; също и „Кратка свещена църковна история на Стария и Новия завет, във въпроси и отговори“⁵, Будим, 1825. Не е посочил, че и на двете книги пише, че са на „славено-български“. Библиографски са му известни Рибният буквар (от 1824 г.) и букрешкото издание на Евангелието в превод на П. Сапунов от 1828 г.⁶

Копитар напомня, че и Байрон е бил очарован от албанците, а самият той изразява възхищение от езика им. Споделя мнението, че в него латинските заемки са запазили своя изговор такъв, какъвто е бил характерен за старите римляни. Той вижда „съкровени сродства“ на трите езика, с които се занимава в студията си, а причината за тях е мощното влияние на албанския език⁷ и твърди, че по-нататъшни проучвания биха показали „съкровени сродства“ на тези три езика. Причината за тях той вижда в изграждането на албанския, като влиянието на този „древен европейски език“ стига отвъд неговия кръг, на юг до съвременния гръцки, на север до сръбския.

Копитар дори обвинява Вук или информаторите му, че правят грешки в преводите си на български език. Ученият пише: „Много фрази на българските му преводачи не са достатъчно български“ – той възразява срещу израза „при еднаго човека“, според него тук на български следва да се очаква „човек“, а не – „човека“ (Kopitar 1828: 97). Дори само в този пример се вижда, че Копитар отрича на българския език всякаква следа от старобългарската падежна система при имената. И това не е нетенденциозно. Още на стр. 66–67 Копитар поставя българския в един ред с „влашкия“ и

албанския, които хвърляли светлина върху него, както и той – върху тях. И така, според Копитар излиза, че носещият белези на латинския „древен европейски език“ (албанският), притежаващ падежна система и наследил особености на притежаващия падежна система латински език, е оформил особености на българския.

Следващият голям австрийски славист от словенски произход, Франц Миклошич, направо нарича старобългарския (или старославянски) език „старословенски“. Това личи и в заглавието на изключително ценния му труд „Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti“. В къснолатинската научна традиция „славянски език“ се предава като *lingua sclavonica*, докато Миклошич използва означението *lingua slovenica*. Отлично запознат с възгледите на двамата е първият наш словенист – българинът Константин Петкович, който е и преводач от словенски език. Неговите лингвистични възгледи са разгледани напоследък в дисертацията на Г. Никодимова (Никодимова/Nilodimova 2018), но е интересно трудовете му да се проучат и с оглед на евентуални намерения да се противопостави на „панонската теория“.

1.3. Константин Петкович

Вижданията си върху българския език К. Петкович лаконично излага в своите бележки към превода на студията на Фр. Миклошич от 1851 г. „Lautlehre der Bulgarischen Sprache“. Преводът е направен от Петкович от немски на руски език и е публикуван в Санкт-Петербург съвсем скоро след нейното отпечатване на немски език. По същество тези бележки представляват неголяма, но изключително ценна и информативна статия. Преводът на Петкович е издаден и като самостоятелен отпечатък: Франц Миклошич, Фонетика болгарского наречия. Санкт-Петербург, 1852 (Миклошич/Miklosich 1852), а бележките на преводача са в края на изданието. Вероятно това е причината те досега да остават незабелязани от българските езиковеди.

К. Петкович е първият наш езиковед, който съпоставя конкретно и аргументирано новобългарски граматически черти с черти на новите балкански езици – новогръцки и румънски (влахомолдовски). Както беше посочено по-горе, негов предходник в подобни езикови съпоставяния в световната лингвистика е само Й. Копитар, който също използва и български материал, но не използва новогръцки (Петкович пък не използва албански материал, а според Копитар албанският език е инициатор на придобитите езикови черти). Вниманието на Петкович е към глаголните форми и център на интереса му е образуването на бъдеще време. Както е известно, за тази цел се използват конструкции с помощен глагол (*съм/имам*) или производни от него и спрегаем глагол в сегашно време/инфинитив. Отделил е известно внимание и на други темпорални форми, като се е спрял и на конструкции, за които пише, че са с ограничено разпространение.

За съставните конструкции с помощен елемент *има́м* Петкович пише: „В юго-западното наречие може да се срещнат тук-там още съставни perfectum и plusquamperfectum“ (Петкович/Petkovich 1852: 46). Той е отразил ограниченото разпространение на тези конструкции. Примерите му са: *има́м писано*, *има́х писано*. Тези примери авторът е съпоставил и с конструкции в новогръцки: *ἔχω γραμμένον* „написал съм“, перфект, буквално „има́м писано“ или *ἔχω γράψει* „написал съм“, синоним, също – перфект и буквално „има́м писано“; *ἔιχα γραμμένον* или [*ἔιχα*] *γράφει* (и двете форми са в плусquamперфект със значение „писал бях“ и се превеждат буквално като „има́х писано“). На новогръцките форми Петкович е съпоставил старогръцките форми *γεγραφα*, *εγεγράφειν* със същото значение. От това се вижда, че той не вижда възможност новогръцките форми да се изведат от старогръцките и имплицитно предпоставя други причини за възникването им в новогръцкия.

Тъй като в статията „Константин Петкович и българското езикознание“ (Никодимова, Илиева/Nikodimova, Pieva 2020) подробно са изложени съпоставките, които прави К. Петкович на материала по парадигми, тук ще се спра само на един въпрос, който обаче е важен с оглед на интересувашата ни проблематика.

К. Петкович в своите кратки бележки върху българския език прави едно смело и неочаквано наблюдение: в българския език (подобно на новогръцкия и румънския) бъдеще време се образува с помощен елемент, произлизащ от глагол „има́м“ – така, както в английския език се използва *will*. Той съпоставя конструкцията *ще не́я* с английската *I will sing* (привел е и конструкцията *I shall sing*, но за жалост, точно тук има печатни грешки и не е ясно какво е имал предвид с нея, срв. стр. 46). Тъй като помощният елемент *will* и по изходно значение, и по начин на граматическо функциониране съответства на българското *ще*, съпоставката е уместна и е учудваща смелостта на К. Петкович да я направи.

Използването на помощен глагол със значение „искам“ като материал за изграждане на граматически конструкции за бъдеще време на глагола е разпространена черта на езиците по света (например в съвременния китайски език за изразяване на бъдещи действия може да се използва глагол *yaο* (要) със значение „искам“). Съпоставката, която прави Петкович, с английските конструкции обаче може би е насочена към търсене не на типологични, а на ареални паралели, тъй като насочеността на разсъжденията му е в тази посока. В такъв случай той прави теоретична крачка напред, която изважда проблематиката на новобългарския език от ареала, който впоследствие става обичаен и едва ли не недискусионен – ареала на балканските езици. В своя кратък труд Петкович не само анализира и съпоставя езикови факти, но и очертава нова теория, която поради лаконичността на изложението, не е развил, а впоследствие, когато започва своята кариера на изтъкнат руски дипломат, напълно изоставя. Фактът, че Петкович не се е ограничил само в съпоставка на материал от български, новогръцки и албан-

ски, а е потърсил и съответствия в английския език (при положение че Петкович с този свой труд несъмнено ни се представя като първи български „балканист“), показва, че още той е поставил много по-широк контекст за езиковите явления от привичния ни „балкански“ контекст.

2. „Евразийски езиков съюз“

Терминът е въведен от Р. Якобсон през 1931 г. (срв. Якобсон/Jakobson 1931/1962), който се позовава на Н. С. Трубецкой (и на идеята за Балканския езиков съюз; приведеният от Якобсон пример за илюстрация, естествено, е с българския), но също и на друг езиковед – Валтер Порциг. Порциг е предложил идеята за единен „Западен език“ (Sprache des Abendlandes), който обединява романските и германските езици на синтактично равнище (Якобсон/Jakobson 1931/1962: 146).

Основания за очертаване на географските граници на Евразия Р. Якобсон намира у П. Н. Савицки, който заедно с Трубецкой е основен теоретик на евразийството. Както Н. С. Трубецкой, и Якобсон също намира за сериозна черта на евразийския свят съчетанието между руския и „туранския“ елемент (под означението „турански“ се разбират уралските и алтайските езици, които твърде хипотетично са свързани както помежду си, така и в рамките на хипотетичните „алтайско“ и „уралско“ семейство).

За Евразийския езиков съюз се сочат две характерни черти: монотонията и темброви различия между съгласните (наличието на корелация по мекост).

Монотонията противопоставя Евразийския езиков съюз на два политонични съюза: тихоокеански (китайски-тибетско семейство, анамски езици, малайски езици, японски и аински) и прибалтийски (шведски, норвежки, датски и немски диалекти, севернокашубски, балтийски езици, литовски и естонски).

Темброви различия между съгласните (наличие на корелация по палаталност). Р. Якобсон е привел многобройни примери, за да покаже, че европейците „не чуват“ разликата между руските меки и твърди съгласни, докато за рускоговорещите наличието на меки съгласни е привичен и очевиден факт (Якобсон/Jakobson 1931/1962: 160). За българския този автор пише: „В южнославянската област само източнобългарското наречие познава фонологично противопоставяне между меките и твърдите съгласни. Но и тук арената на неговото прилагане е много ограничена. Тя е значително по-тясна, отколкото във всеки от руските диалекти“ (Якобсон/Jakobson 1931/1962: 166). По-нататък Якобсон сочи и стремежа в българските диалекти противопоставянето по мекост и там, където го има, да бъде заменено с диференциация в задпоставените гласни след съгласните, като след меки се наблюдава и дифтонгизация на гласната *a* в *ea*. Корелацията по мекост е дълбоко чужда на романските езици в Европа, но е позната на молдовски диалекти и на „молдовския литературен език“, но не е

присъща на румънския (Якобсон/Jakobson 1931/1962: 169). От угрофинските езици такава корелация има само в източно разположените. Фонологичен факт е и противопоставянето между меки и твърди съгласни в тюркските езици (макар там то да е част от по-общо явление – мекостна корелация на срчките). Корелацията е позната на някои от езиците на Кавказ (не и на арменски и грузински, както не е позната и в осетински и другите ирански езици). Не е позната и на палеосибирските езици, включително липсва и в чукотски и юкагирски.

Географски Евразийският езиков съюз съвпада с района на Евразия. Югозападен край на района е клинът от Одеса към Балканите, т.е. черноморските степи (Якобсон/Jakobson 1931/1962: 179–180). Тук се включват и североизточни български земи.

Само един език в света съчетава признаците монотония с корелация по мекост – твърдост, без да е евразийски. Това е ирландският език (Якобсон/Jakobson 1931/1962: 182).

Сериозната аргументация за съществуването на Евразийски езиков съюз е била възможна и поради причината, че като негови белези се сочат само два признака, при това – фонологични. Тази данни ни поставят пред въпроса за наличието/отсъствието на противопоставяния по палаталност на съгласните в българския език. Както беше посочено, самият Якобсон не смята, че българският език познава тази корелация, а се позовава само на крайни североизточни български диалекти.

В българската диалектология е отлично известен фактът, че в западнобългарското наречие отсъства корелация по мекост (има само 4 меки съгласни, които не влизат в корелация) и това прави и броя на съгласните фонemi, описвани за западнобългарските диалекти, значително по-малък от броя на съгласните, описвани за източното наречие, както и за книжовния език. Възможните обяснения са две: или българският език притежава някаква странна разнородност между диалектите, или описанието на българската консонантна система е неадекватно.

Палатални съгласни в българския език не са описани в сводните граматички преди втората половина на XX в., включително и в „Основна българска граматика“ на Л. Андрейчин. Те се появяват по-късно и по новите описания българската консонантна система поразително започва да напомня консонантната система на руския език.

Общ преглед на идеята за самостоятелни палатални фонemi в българското езиковедие прави Д. Игнатова-Цонева (Игнатова-Цонева/Ignatova-Tsoneva 2008). Авторката сочи, че тази идея се появява в трудове на двама български езиковеди в началото на 50-те години на XX в.: Л. Андрейчин (Андрейчин/Andreychin 1950) и Ст. Стойков (Стойков/Stoykov 1951). По-късно излиза още една статия на Л. Андрейчин (Андрейчин/Andreychin 1957).

Д. Игнатова-Цонева е цитирала като отпор на това схващане мнението на К. Мирчев: „Още през 1963 г. проф. К. Мирчев в значимия си труд „Ис-

торическа граматика на българския език“ отбелязва следното: „В системата на съгласните в българския език не са настанали никакви промени в количествено отношение. Всички съгласни, които се срещат в старобългарския език, остават характерни и за съвременния език“ (Игнатова-Цонева/Ignatova-Tsoneva 2008: 9). Могат да се посочат и други автори, които са се противопоставяли на това схващане. Специалистът по общо езикознание Б. Симеонов преди години аргументира схващането, че българската консонантна система не включва палатални фонеме (Симеонов/Simeonov 1970).

Описанието на българската консонантна система, прието в академичната литература, по отношение на корелацията по палаталност е силно дискусивно. Беше посочено, че и Р. Якобсон не смята тази корелация за общобългарска и присъща на книжовния език. Най-големият проблем на това описание (което, като всеки приет модел, съдържа и доза условност) е, че то показва новобългарския стандарт като твърде различен от старобългарското състояние, което е резултат от усилие да се използва готов модел за описание, приложен за друг език, в случая – руския.

3. Европейски езиков съюз (SAE)

Проблематиката на Европейския езиков съюз, както и терминът за означаването му стават актуални, когато European Science Foundation лансира научен проект EUROTYPE (1990–1995). Признаците, които обединяват езиците от Европейския езиков съюз, се наричат „европеизми“ (други термини: „евроверсалии“, „европеми“). Standard Average European (SAE) е термин, предложен от Бенджамин Ли Уорф през 1939 (препечатано в Worf 1956: 138). Както беше показано, самата концепция за такова езиково обединение възниква като част от евразийската концепция, в която западната европейска зона се противопоставя на евразийската. А преди Уорф в европейската лингвистика Валтер Порциг вече е предложил термина Sprache des Abendlandes („език на Запада“), както вече стана дума по-горе.

Основните характеристики на Европейския езиков съюз, обсъждани в изследванията върху него, са представени от Л. Илиева (Илиева/Pieva 2016), а след това с друг коментар – от Й. Линдстедт (Линдстет/Lindstet 2018). Обичайно те се привеждат по списъка на М. Хаспелмат, при когото те са 12: наличие на определителен и неопределителен член, наличие на подчинени изречения, въвеждани с относителни местоимения, аналитичен перфект с помощен глагол „имам“, номинативен експериенцер-подлог със семантична роля експериенцер, страдателни форми, образувани чрез помощен глагол и страдателно причастие., производност и преобладаване на антикаузатива (т.е. „ровя се“ и подобни са производни от „ровя“ и подобни, а не – обратното), конструкция с външен дативен посесор (конструкцията е от типа *майката ми е косата МУ*), отрицателна конструкция с отрицателно местоимение и липса на отрицание при глагола, конструкция на еквивалентност, задължителен подлог и съгласувано с него сказуемо,

разлика между интензификатори и рефлексиви (срв. Илиева/Пиева 2016, където е обсъдено и тяхното изразяване в българския език).

Според броя на европеизмите, които показват, езиците от Европейския езиков съюз имат различна степен на участие в него. Йохан ван дер Аувера например обособява централни за явлението езици, които нарича „езиков съюз на Карл Велики“ – Charlemagne Sprachbund (Auwera van der 1998: 824). М. Хаспелмат стеснява ядрото на езиковия съюз до два езика: немски и френски.

Тук ще поставя въпроса за отношението между „европеизмите“ и езиковия стандарт. Един от важните европеизми е задължителното изразяване на подлога, макар в повечето езици то да е тавтологично (спрямо глаголното окончание в сказуемото). Това е една от „европейските“ черти и на руския език, докато в българския език съществува редакторска практика подлогът да се съкращава при всяка възможност за това. Следователно, за да се отчита наличие/отсъствие на тази черта в българския, трябва да се вземе предвид и отношението към нея в книжовноезиковата практика.

Друг случай, към който нормата е по-строга, е санкционирането на изрази, в които европейската конструкция изисква отстраняване на „косвения субект“ (съществуващ например в „Боли ме глава“) чрез прибавяне на номинативен субект от типа: „Аз ме боли глава“. И тази тенденция обаче трябва да се отчита, ако строго се изчислява „европейскост“ на езика.

Наличието на определителен член, включено в българския езиков стандарт, не е присъщо на други славянски книжовни стандарти, но е познато в техни диалекти. Така е със словенския, хърватския, лужишките езици (срв. Илиева/Пиева 2016). И тук се вижда ролята на стандартизацията за включване/изключване на „европеизъм“.

Имаме основание да смятаме, че теорията на езиковите съюзи се занимава с явления, които в някои случаи са просто особености на стандартизацията. Това е причина и за влияние от страна на фактори, които не са чисто лингвистични, а са свързани с определени видове езикови политики.

4. Някои изводи

Теориите за езиковите съюзи са възникнали във връзка с определени културно-политически концепции и не са чисто лингвистични. Определянето на принадлежност/непринадлежност на един език към езиков съюз е градуално – винаги има и черти, които отличават един език от хипотетичния образец на „типичен“ представител на съюза. Следователно принадлежността на един език към определен езиков съюз не може да се смята за негова същностна характеристика, каквато е генетичната принадлежност на езика. Генетичната принадлежност е зададена и не подлежи на корекции. Ето защо крилати изрази от типа на „българският език – славянски и балкански“, с които всички сме съгрешавали, са некоректни. Те всяват и заблуждение сред неспециалистите, интересувачи се от същност-

ни категории, с които се описва езикът. Българският език е славянски език, а причисляването му към един или друг езиков съюз може да бъде направено по различни начини, свързани не само с лингвистичната концепция, но и с конкретни политически конюнктури.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Терминът е въведен, както е установено, за първи път на руски език: „Случва се няколко езика от една и съща географска и културно-историческа област да показват черти на специално сходство, независимо от това, че сходството не е обусловено от общ произход, а само от продължително съседство и паралелно развитие. За такива групи, основани не на генетически принцип, предлагаме названието езикови съюзи“ (Трубецкой/Trubetskoi 1923/1999).

² По данни на сводния каталог на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ няма данни за наличието на екземпляр в нито един от наличните книжни фондове в страната.

³ Бохуслав Балбинус (1621–1688) е чешки хуманист, автор на исторически съчинения. За езикознанието особено значение има неговият труд „Dissertatio arologetica pro lingua Slavonica, graecique Bohemica“ („Защита на славянския език и най-вече на чешкия“).

⁴ Цит. по: Йохан Леонхард Фриш, Продължение четвърто или глава пета на История на славянския език. За чешкия диалект. Превел Я. Димитров (под печат), стр. 3.

⁵ Съставителят не е известен, издадена е със средства на Васил Н. Ненович.

⁶ Копитар погрешно сочи като година 1827.

⁷ „По-нататъшни проучвания, за които няма нито време, нито място, биха разкрили съкровенията на тези три езика и причината за тях в изграждането на албанския, като влиянието на този древен европейски език отвъд неговия кръг е на юг до съвременния гръцки, на север до сръбския“ (Копитар 1828: 87).

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1950: *Андрейчин, Л.* За меките съгласни в българския език. – *Език и литература*, № 4, с. 333 – 334.
- Андрейчин 1957: *Андрейчин, Л.* За мекостта и българския книжовен език. – *Български език*, № 6, с.489 – 498.
- Асенова 1989: *Асенова, П.* Балканско езикознание: Основни проблеми на Балканския езиков съюз. София, Наука и изкуство.
- Игнатова-Цонева 2008: *Игнатова-Цонева, Д.* Отново за палаталността на съгласните в българския език. – В: *Научни трудове на Русенския университет*. Т. 47, серия 5.3, с. 7 – 12.
- Илиева 2016: *Илиева, Л.* Българският език и Европейският езиков съюз. – В: А. Кочева (съст.). *Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието. Юбилеен сборник*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 32 – 38.

- Линдстедт 2018: *Линдстедт, Й.* Българският език и „Standard Average European“. <https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/116721338/BP80_Lindstedt.pdf> (дата на достъп: 15.01.2020).
- Миклошич 1852: *Миклошич, Ф.* Фонетика българского наречия. Санкт-Петербург.
- Никодимова, Илиева 2020: *Никодимова, Г., Илиева, Л.* Константин Петкович и българското езикознание. – *Български език*, №3 (под печат).
- Никодимова 2018: *Никодимова, Г.* Константин Петкович като езиковед и лексикограф. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Благоевград.
- Петкович 1852: [*Петкович, К.*]. Примечания переводчика. – В: *Ф. Миклошич. Фонетика българского наречия.* Санкт-Петербург.
- Симеонов 1971: Симеонов, Б. Фонологична характеристика на безвучните съгласни в съвременния български книжовен език. – В: *Известия ИБЕ*, кн. XIX, 1970, с. 73–81.
- Стойков 1952: *Стойков, Ст.* Палаталните съгласни в българския книжовен език. – *Известия на Института за български език*, кн. I, с. 5 – 63.
- Трубецкой 1920/1995: *Трубецкой, Н. С.* Европа и человечество. – В: *История. Культура. Язык*. Т. 2. Москва, Прогресс.
- Трубецкой 1923/1999: *Трубецкой, Н. С.* Вавилонская башня и смешение языков. – В: *Европейский временник*, кн. 3, Берлин. [Второ издание в: *Трубецкой Н. С. Наследие Чингисхана* (сост. А. Дугин и Д. Тараторин). Москва, Аграф.]
- Трубецкой 1927: *Трубецкой, Н. С.* К проблеме русского самопознания. Собрание статей. Париж, Евразийское книгоиздательство.
- Трубецкой 1927a/1995: *Трубецкой, Н. С.* Общевразийский национализм. – В: *История. Культура. Язык*. Т. 2. Москва, Прогресс.
- Якобсон 1931/1962: *Якобсон, Р.* К характеристике евразийского языкового союза. – In: *Selected writings. I. Phonological studies.* 's-Gravenhage.
- Auwera van der 1998: *van der Auwera, J.* Conclusion. – In: *J. van der Auwera with D. P. Ó Baoill* (eds.). Adverbial constructions in the languages of Europe [=Empirical Approaches to Language Typology – EURO TYP 20–3]. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Frisch 1734: *Frisch, J. L.* Historiae linguae Sclavonicae continuation quarta sive caput quintum. De dialect Bohemica. Berolini, apud Christoph. Gottlieb Nikolai.
- Haspelmath 2001: *Haspelmath, M.* The European linguistic area: Standard Average European. – In: *Haspelmath, Martin & König, Ekkehard & Oesterreicher, Wulf & Raible, Wolfgang* (eds.). Language typology and language universals. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft). Berlin, de Gruyter.
- Kopitar 1828: *Kopitar, J.* Albanische, walakische u. bulgarische Sprache. – *Jahrbücher der Literatur* (Wien) 46.

- Miklosich 1851: *Miklosich, F.* Lautlehre der Bulgarischen Sprache. – In: *Slawische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*. Erster Band, Wien.
- Whorf 1956: *Whorf, B. L.* Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamins Lee Whorf. Edited by John B. Carroll. Cambridge, Mass., The M.I.T. Press.

REFERENCES

- Andreychin 1950: *Andreychin, L.* Za mekite saglasni v balgarskiya ezik. – *Ezik i literatura*, № 4, s. 333 – 334.
- Andreychin 1957: *Andreychin, L.* Za mekostta i balgarskiya knizhoven ezik. – *Balgarski ezik*, № 6, s. 489 – 498.
- Asenova 1989: *Asenova, P.* Balkansko ezikoznanie: Osnovni problemi na Balkanskiya ezikov sayuz. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Auwers van der 1998: *van der Auwers, J.* Conclusion. – In: *J. van der Auwers with D. P. Ó Baoill* (eds.). Adverbial constructions in the languages of Europe [=Empirical Approaches to Language Typology – EURO-TYP 20–3]. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Frisch 1734: *Frisch, J. L.* Historiae linguae Sclavonicae continuation quarta sive caput quintum. De dialect Bohemica. Berolini, apud Christoph. Gottlieb Nikolai.
- Haspelmath 2001: *Haspelmath, M.* The European linguistic area: Standard Average European. – In: *Haspelmath, Martin & König, Ekkehard & Oesterreicher, Wulf & Raible, Wolfgang* (eds.). Language typology and language universals. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft). Berlin, de Gruyter.
- Ignatova-Tsoneva 2008: *Ignatova-Tsoneva, D.* Otnovo za palatalnostta na saglasnite v balgarskiya ezik. – In: *Nauchni trudove na Rusenskiya universitet*. T. 47, seria 5.3, s. 7 – 12.
- Ilieva 2016: *Ilieva, L.* Balgarskiyat ezik i Evropeyskiyat ezikov sayuz. – In: A. Kocheva (sast.). *Profesor Ivan Kochev – zhivot, otdaden na ezikoznaniето. Yubileen sbornik*. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 32 – 38..
- Jakobson 1931/1962: *Jakobson, R.* K kharakteristike evraziiskogo iazykovogo soiuza. – In: *Selected writings. I. Phonological studies*. ’s-Gravenhage.
- Kopitar 1828: *Kopitar, J.* Albanische, walakische u. bulgarische Sprache. – *Jahrbücher der Literatur* (Wien) 46.
- Lindstedt 2018: *Lindstedt, Y.* Balgarskiyat ezik i „Standard Average European“. <https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/116721338/BP80_Lindstedt.pdf> (data na dostap: 15.01.2020).
- Miklosich 1851: *Miklosich, F.* Lautlehre der Bulgarischen Sprache. – In: *Slawische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*. Erster Band, Wien.
- Mikloshich 1852: *Mikloshich, F.* Fonetika bolgarskogo narechiia. Sankt-Peterburg.
- Nikodimova 2018: *Nikodimova, G.* Konstantin Petkovich kato ezikoved i leksikograf. Avtoreferat na disertatsia za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen “doktor”. Blagoevgrad.

- Nikodimova, Ilieva 2020: *Nikodimova, G., Ilieva, L. Konstantin Petkovich i balgarskoto ezikoznanie. – Balgarski ezik №3* (to appear).
- Petkovich 1852: [Petkovich, K.]. Primechaniia perevodchika. – In: *F. Mikloshich. Fonetika bolgarskogo narechiia*. Sankt-Peterburg.
- Simeonov 1970: *Simeonov, B. Fonologichna harakteristika na bezzvuchnite saglasni v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, kn. XIX, s. 73 – 81.
- Stoykov 1952: *Stoykov, St. Palatalnite saglasni v balgarskiya knizhoven ezik. – Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, kn. I, s. 5 – 63.
- Trubetskoi 1920/1995: *Trubetskoi, N. S. Evropa i chelovechestvo. – In: Istoriia. Kul'tura. Iazyk. T. 2. Moskva, Progress.*
- Trubetskoi 1923/1999: *Trubetskoi, N. S. Vavilonskaia bashnia i smeshenie iazykov. – In: Evropeiskii vremennik*, kn. 3, Berlin. [Vtoro izdanie v: *Trubetskoi, N. S. Nasledie Chingiskhana* (sost. A. Dugin i D. Taratorin). Moskva, Agraf.]
- Trubetskoi 1927: *Trubetskoi, N. S. K probleme russkogo samopoznaniia. Sbranie statei*. Paris, Evraziiskoe knigoizdatel'stvo.
- Trubetskoi 1927a/1995: *Obshecheyevraziyskiy natsionalizm. – In: Istoriia. Kul'tura. Iazyk. T. 2. Moskva, Progress.*
- Whorf 1956: *Whorf, B. L. Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamins Lee Whorf*. Edited by John B. Carroll. Cambridge, Mass., The M.I.T. Press.

✉ Проф. д-р Лилия Илиева

Югозападен университет „Неофит Рилски“
ул. „Иван Михайлов“ № 66, 2700 Благоевград, България

✉ Prof. Lilia Ilieva, PhD

South-West University “Neophyte Rilsky”
66 Ivan Mihailov str., 2700 Blagoevgrad, Bulgaria

Публикувано: 5 юни 2020

Published: 5 June 2020